

AK KAĞAN DESTANINDA KADIN TİPİ

Mehmet Emin BARS*

Özet

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar toplumda cinsiyete göre iş bölümü yapılmış; kültürel değerler, sosyal kabuller ve protokoller buna göre şekillenmiştir. Erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenirken kadınlara ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenleme görevleri verilmiştir. Toplumun bir ferdi olan kadın, kendisine has yaratılış özelliğiyle her zaman ilgi odağı olmuştur. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, edebiyatın da temel konularından birini teşkil etmiştir. Destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ile ele alınmıştır. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Şor kahramanlık destanlarında da kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmamızda Şor kahramanlık destanlarından biri olan “Ak Kağan” destanında bulunan kadın tipleri incelenecektir. Önce Türk kültür tarihinde kadının bulunduğu yere kısaca değinilecek, ardından söz konusu destan metninde kadın tipleri ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Şorlar, kadın, destan, Türk.

WOMAN TYPE IN THE EPIC OF AK KAĞAN

Abstract

From the beginning of human history until the present day the society made the division of labor according to the gender and cultural values, social acceptance and protocols were shaped according to this. While men were undertaking activities related to outside world, women were given the activities in house and the task of organizing family relationships. Women who are a member of society, with a unique creation feature has always been the focus of attention. This important and indispensable existence of society, has constituted one of the main issues in the literature. Women in epics and other folkloric products have been dealt with various aspects. As in the other Turkish epics women have an important place in Shors heroic epics. In this study, the type of woman living in the society of Shors mentioned in the epic of “Ak Kağan” will be studied. Firstly the woman’s location in the Turkish culture will be discussed briefly, after the type of woman in mentioned epic will be studied.

Keywords: Shors, woman, epic, Turk.

* Dr.; Pasinler Ortaokulu, Erzurum, m_e_bars_21@hotmail.com.

Giriş:

Sibirya'da yaşayan Türk boylarından biri olan Şorlarla¹ ilgili ilk çalışmalar Rus misyonierleri ile başlar. XVIII. yüzyılda Sibirya'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Rusya, Türk boylarını Hristiyanlaştırmak amacıyla bölgeye misyonierler gönderir, Sibirya'nın çeşitli yerlerinde de misyonier okulları açar. Misyonierler, Sibirya'daki çalışmaları sırasında Hristiyanlıkla ilgili eserleri Türk boylarının dillerine çevirirler. Misyonierlerden bazıları bir taraftan çeviri yaparken, diğer taraftan bölgedeki Türk boyları üzerine çeşitli araştırmalar yaparlar. 1928 yılında kurulan "Altayskaya Missiya" Altay ve Sibirya taygalarında faaliyete başlar. Cemiyetin asıl amacı Altay ve Sibirya halklarını Hristiyanlaştırmaktır. Cemiyet, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından kurulmuştur. Cemiyet, Rus kültürünün bölgeye yerleşmesinde de önemli çalışmalarda bulunur. Kazan'da yapılan ilk toplantıda bölge insanının dilini, kültürünü, tarihini, algılayışını öğrenme ve araştırmanın ilk yapılması gereken şey olduğu kararlaştırılır. Bu misyonierlerden biri olan Vasiliy İvanoviç Verbitskiy, misyonierlik çalışmalarının yanı sıra Altaylardaki Türk boylarının dilleri, âdetleri, inançları ve efsaneleri üzerine araştırmalar yapar. Verbitskiy ile başlayan çalışmalar, Wilhelm Radloff ile devam eder. Radloff, 1861 yılının yaz aylarında Tom Irmağı'nın üst kısmında, Şorların yaşadığı köylerden ağırlıklı destan olmak üzere Şor folkloru ile ilgili çok sayıda malzeme toplar. Destanları kayıtlardan toplarken metinler üzerinde hiçbir oynama yapmadan olduğu gibi yazıya geçirir. Sovyetler Birliği zamanında Şor destanlarıyla ilgili çalışmalar daha sistemli bir hâle gelir. Sovyetler Birliği Akademisi'ne bağlı enstitülerin bünyesinde çalışan araştırmacılar, Şor destanlarını sistemli bir biçimde derleyip araştırırlar. Bu ilim adamlarından N. P. Drenkova, 1920-1940 yılları arasında Şorların bölgesine defalarca ilmî seyahatler düzenler, çeşitli derlemeler yapar. Drenkova'nın derlediği metinler içinde 44 Şor destan metni de yer alır. Bugüne kadar Şor destanlarının 130 varyantı derlenebilmiştir. Bu destanların ancak 26 tanesi yayımlanabilmiştir (KURPEŞCO, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/kurpesko.pdf. 223-228; Akalın, 1993: 193; Ergun, 2006: 13-22).

¹ Kuzeydoğu Türk lehçeleri grubunda yer alan Şor Türkçesini konuşan Şorlar, Sibirya'nın güneybatısındaki Kemerovo'da; bu yönetim birimine bağlı Miski, Taştagol, Novokuznetsk gibi yerleşim merkezlerinde ve Tom, Mras, Kondom ırmakları kıyılarında yaşamaktadırlar. Folklor araştırmalarından, Şorların on yedi boya ayrıldığını öğreniyoruz. Bu boylar: Kara Şor, Sarı Şor, Ak Şor, Tayeş, Keçin, Aba, Kızay, Kobiy, Kary, Karga, Çeley, Çettiber, Kalar, Sebi, Tartkın, Keres, Çoral'dır. Eski Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında yapılmış olan son nüfus sayımına göre Sovyetlerde yaşayan Şorların toplam nüfusu 16.652'dir. Bu nüfusun büyük bir bölümü Kemerovo yönetim biriminde yaşamaktadır. Bu yönetim biriminde yaşayan Şorların nüfusu 12.585'tir. Başlangıçta, Rus misyonierlerinin Şor diline uyarladıkları Kiril alfabesini kullanan Şorlar, 1930'da Latin alfabesine geçmişlerdir. 1938'de Şorlar yeniden Kiril kökenli alfabeyle kabul etmişlerdir. Şor yazı dilinin varlığını sürdürdüğü bu yıllarda Şorca pek çok eser yayımlanmıştır. Bazı Rus klâsikleri Şorcaya çevrilmiş, Şor şair ve yazarlarının şiirleri, hikâyeleri, halk ağzından derlenmiş destan ve masalları yayımlanmıştır (KURPEŞCO, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/kurpesko.pdf. 223-228; AKALIN, <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/3.php>).

Şorlar, destan karşılığında “kay” terimini kullanırlar. Kay, destan söylenirken çıkarılan sese ve destan söyleme biçimine denir. Kay, göğüsten ve gırtlaktan çıkarılan boğuk ve makamlı sestir. Şor kültüründe destan söyleyenler ile masal, efsane gibi anlatmaya dayalı türleri anlatanlar farklı terimlerle adlandırılır. Masal ve efsane anlatanlara “nartpakçı” veya “nıbakçı” denirken, destan anlatıcısına “kayçı” denir. Kayçılar destanları “komıs/komus” veya “kopus” adı verilen müzik aleti eşliğinde söylerler. Şorlarda kopuzsuz destan söylenmez. Şorlar kayçıları koruyucu, dost, hoca, kutlu kişi olarak kabul ederler. “Eelü” kayçılar kutlu kişi olarak kabul edilen kayçılardır. Bu kayçılara herkes saygı duymak zorundadır. “Eelü” kayçılara saygı göstermeyen kişilerin günah işlediklerine ve cezalandırılacaklarına inanılır. Şor inancına göre, kutlu usta kayçının ve bu kayçıların kayladığı destanların sayesinde tayga ve dağ iyelerinin yardımları sağlanabilir; kötü ruhlar kovulabilir. Bu kayçılar sayesinde hastalar iyileştirilebilir, belalar kovulur, doğum kolaylaştırılır, doğan bebek ve annesi sağlıklı olurmuş. Kayçılar, günümüzde özellikle dağlık arazide ve kırsal alanda yaşayan Şorlarda hâlâ en saygın şahıslardır. Her ilde, obada mutlaka kayçı vardır. Kayçılar, oba oba, köy köy dolaşıp kaylarını kaylarlar (Ergun, 2006: 23-26).

Eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birlikti. Ailenin temelini de kadın teşkil etmiştir. Kadın, erkeğin yoldaşı ve çocuklarının anası olmak gibi önemli vazifelere sahiptir. Kadınlar, erkeklerden farklı, kendilerine has yaratılış özelliğine sahiptir. Tarihte kadınlar bazen yüceltilmiş, bazen de ezilen kesim olarak yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli varlığı, edebiyatın da temel konularından birini oluşturmuştur. Destanda, efsanede, masalda, romanda ve çeşitli folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Birçok Türk destanının merkezî kahramanı kadınlar olmuştur. Özellikle Altay yöresi destanlarında kadınlar son derece aktiftirler. Kırgızların Cangıl Mirza, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek, Hakasların Altın Arığ kahraman kadın tiplerinden birkaçını oluştururlar (Bars, 2008: 172). Çalışmamızda Şor kahramanlık destanlarından biri olan “Ak Kağan” destanında bulunan kadın tipleri incelenecektir. Önce Türk kültür tarihinde kadının bulunduğu yere kısaca değinilecek, ardından söz konusu destan metninde kadın tipleri ele alınacaktır.

1. Türk Kültüründe Kadın:

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar toplumda cinsiyete göre iş bölümü yapılmış; kültürel değerler, sosyal kabuller ve protokoller buna göre şekillenmiştir. Erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenirken kadınlara ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenleme görevleri verilmiştir. Bunun sonucunda kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyetlerde görev alıp kendilerini geliştirme, kanıtlama ve üretken olma şansından mahrum olmuşlar; annelik dışında hayatın bütün alanlarında ikinci derecede rol almışlardır. Bazı topluluklarda kadınların

yeteneklerinin ve zekâlarının erkeklerden geri ve az olduğu kabul edilmiştir. Bundan dolayı sanatta, bilimde, edebiyatta, politikada öncü durumda ve eser sahibi kadın sayısı pek azdır. Bir erkek kendi yetenek, faaliyet ve birikimlerine, başarı ve başarısızlıklarına göre değerlendirilirken kadınlar baba, koca, oğul veya erkek kardeşinin statüsüne göre değerlendirilmişlerdir. Ancak XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kadınlar sanattan edebiyata, bilimden teknolojiye kadar dış dünya ile ilgili çalışma alanlarında başarılı ve üretken olabileceklerini göstermişlerdir (Günay, 1998: 49-50).

Eski Türk toplumlarında kadının konumu hakkında yapılan araştırmalara göre özellikle atlı-göçebe kültürün etkili olduğu Türklerde kadın erkekle hem yönetim hem hukuk açısından eşit statüde yer almıştır. Fakat İslamiyet'in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle Türklerde kadın daha pasif bir konuma itilmiştir (Kaya, 2002: 49-50).

Eski Türk devletlerinde kadınlar toplum hayatında olduğu gibi siyasi hayatta da önemli roller üstlenmiştir. Kadınların rollerinde buldukları coğrafyada farklı kültürler ve dinlerin de etkisiyle zamanla bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Her şeyden önce kadın, bir eş ve annedir. Kadın, aile adı verilen toplumun en küçük birimini oluşturan müesseseyi kuran taraflardan biridir. Toplumun mutluluğu, onu meydana getiren ailelerin mutluluğuna bağlıdır. Bu mutluluğun oluşmasında ise annenin rolü büyüktür. Çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme görevi anneye aittir. Aile toplumun çekirdeği olarak görülmüştür. Aile ne kadar güçlü olursa toplum o derece güçlü olur. Türklerde aileye her zaman önem verilmiş ve korunmuştur. Türklerin tarih sahnesinde uzun süre ayakta kalması da güçlü aile yapısına dayanmaktadır. Tarihte birçok topluluk görülmüş, ancak bu topluluklar güçlü bir aile sistemine sahip olmadıklarından dolayı kısa zaman içerisinde dağılıp yok olmuşlardır. Eski Türklerde kadının temel nitelikleri annelik ve kahramanlıktır. Kadın, at binme, silah kullanma ve savaşılabilmekle gücü ile de değerlendirilmiştir. Türkler kutsal ve önem verdikleri haklara, “ana hakkı” demişler ve bunu da “Tanrı Hakkı” ile eşit tutmuşlardır. Orta Asya Türk devletlerinde (İskitler, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar) kadın önemli hak ve yetkilere sahipti. İskitlerde, her kadın İskit erkekleri gibi savaşçı ve asker olarak yetiştirilirdi. İskitli göçebe kadınlar her savaşta erkekleriyle birlikte çarpıştırdı. Türk devletlerinde Türk kadınları bu tür faaliyetleri büyük bir vakar ve haysiyetle yerine getirmiştir. Hatta bu türlü faaliyetlerde öylesine büyük yetkilerle hareket etmişlerdir ki Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete'nin hatunu imzalamıştır. Hunlar döneminden itibaren kadın-erkek ayrımı yapılmamış, kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Kağanın emirnameleri sadece “Hakan buyuruyor ki” ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi. Yabancı devletlerin elçileri sadece hakanın huzuruna çıkmazlardı. Elçilerin kabulü esnasında hatunun da hakanla beraber olması gerekirdi.

Bazen de hatunlar tek başlarına elçileri kabul ederlerdi. Kabul törenlerinde, ziyafetlerde, şöenlerde hatun hakanın solunda oturur. Siyasi ve idari konulardaki görüşmeleri dinleyerek fikrini beyan eder, harp meclislerine bile katılırdı. İlk Müslüman Türk devletleri hanedanlarına mensup kadınlar, özellikle siyasi ve idari hayattaki ağırlıklarını muhafaza etmişlerdir. Selçuklularda sultanla birlikte otursun veya oturmasın hatunun emrinde küçük çaplı idari ve askerî teşkilat, özel bir hazine, özel bir vezir ve diğer görevliler bulunmaktaydı. Hatunlar yeri geldiklerinde buldukları yerden ayrılarak sultanın yardımına giderlerdi. İslami dönem Türk devletlerinde de kadın, sahip olduğu haklarını korumuştur. Ailede anne nüfuz sahibidir ve görüşleri dikkate alınmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kadınlar sosyal hayatın içerisinde erkeklerle birlikte görülmüşlerdir. Kadının ailede anne olarak yeri her zaman ön planda olmuştur. Konargöçer bir kültüre sahip Türk toplumunda büyük bir fonksiyona sahip olan kadın yaylaya gidiş ve dönüşlerdeki tüm düzenlemeleri de yapardı. Osmanlı kuruluş döneminde var olan kadın örgütü “Bacıyan-ı Rum” teşkilatı ile toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuşlardır. Türk kadını hem toplum hem de devlet içerisinde önemli bir değere sahiptir. Türk toplumunda kaç-göç olayı bulunmamaktadır. Kadınlar toplum içerisinde etkin bir rol oynamışlardır. Kız çocukları erkek çocukları gibi silah kullanabilmekte, savaşabilmektedir (Saçkesen, 2007: 490; Gündüz, 2012: 130-144).

...eski Türklerde aile hayatında kutsal kabul edilen kadın, kimi zaman yasalarla güvenceye alındığından cemiyet içinde emniyetli bir hayat sürmekte idi. Diğer toplumlarda örneğine sıklıkla rastlanan kadın esareti, kadın ticareti, kadın hediyesi (büyük birine, mesela hükümdar ve vezire kadın takdimi) gibi Türk'e yabancı olan içtimai çarpıklıkları Türk töresi şiddetle men etmişti (Yılmaz, 2004: 115).

Eski Türkler anneye “ög” derlerdi. Bugün kullandığımız öksüz kelimesi buradan gelmektedir. Babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Çocuklarının vasisi anne idi. Kadınlar Türk tarihinde devlet içinde büyük söz sahibi idiler. Ana daha önce gelir ve “ana-baba” denirdi. Türkler kız ve erkek çocuklar arasında bir ayrılık göstermiyorlardı. Eski Türklerde evin sahibi kadındı. Kadın evlendiğinde kız ailesine verilen mala “kalın” denirdi. Kalını verilen gelin, ailenin eşit üyesidir. Böylece ailedeki kişiler arasında, gelin ve çocukları üzerinde bir miras hakkına sahip oluyordu. Kadına baba malından da bir pay düşerdi ki buna “çeyiz” denirdi. Babanın kızına çeyiz yapması bir mükellefiyet ve yükümlülüktü. Türklerde babanın kızı üzerinde sonsuz bir velayet hakkı da yoktu. Söz kesiminde kızın, evlenmeye razı olduğunu gösteren bir rızalık sembolü vermesi gerekiyordu (Ögel, 2001: 247-266).

Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı,... savaflara katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda... bilhassa belirtilen Türk kadını itibar

sahibi olup, muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı (Kafesoğlu, 2012: 220-221).

Eski Türklerde kadınlar, ev işlerinden sorumluydular. Ancak bu işlerden başka avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, harp, askerlik, millî ziyafetlere, meşveretlere, şölen ve kurultaylara girmek gibi birçok faaliyete katılırlardı. Bu faaliyetler de kadının hukukça yüksek, hür ve serbest olmasını sağlardı (Ziya Gökalp, 2007: 402). Türklerin kadınlara verdiği değeri Altay silsilesinde kadın adını taşıyan bir dağın varlığı da gösterir. Bu dağın garip bazı hâlleri vardır. Hava değişmelerinde ağlar gibi dağdan sesler gelirmiş. “Kadındağı” adı verilen bu dağ, Altay Türklerinin kadınlık şerefine diktikleri bir abidedir (İnan, 1998: 275-276).

Orhun yazıtlarında da Türklerin kadınlara verdiği değer hemen göze çarpar. Yazıtlarda birçok yerde hakanın yanında hatunun adı da anılır:

“Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki” (Tekin, 2010: 27).

“Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti” (Tekin, 2010: 33).

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu” (Tekin, 2010: 31).

Kırgız, Kazak gibi Türk halklarında misafir kendisine verilen değere göre çadırda oturtulurdu. Misafir değerli biri ise çadırın “tör” denilen saygın kısmına, istenmedik biri ise “ulağa” kelimesi ile adlandırılan kapı yanında oturtulurdu. Yenisey yazıtlarında geçen bazı ifadelerden çadırda önce hakanın aile fertleri olan eşi ve oğulları, ondan sonra da beylerinin yer aldığı görülür. Aile fertlerinden de eşi birinci, oğulları ikinci sırada anılmaktadır. Yazıt sahibi için değerli olan varlık ve kimselerin cümle içindeki yerine göre o varlık ve kimselere verilen değeri anlamak mümkündür. Eski Türklerde kadın erkek ayrımının yapılmadığını her ikisinin insan anlamına gelen “kişi” kelimesi ile belirtilmesinden anlamak mümkündür. Kişi kelimesi eski Türklerde kadın ve erkeğe ayrı ayrı bakılmadığının, her ikisinin de eşit düzeydeki insan olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Cinslik kategorisinin olmayışı ve kadınlara ait özel eklerin bulunmayışı da Türklerde kadınlara hor bakılmadığını gösterir (Useev, 2012: 60-63).

Araştırmacıların bir kısmı İslamiyet öncesi Türk toplum yapısında bağımsız kişilikler olarak düşünülen kadınların, İslamiyetle birlikte pasifize edilerek eve kapatıldığını, çok eşliliğin ortaya çıkıp yaygınlaştığını iddia eder. Çobanoğlu, bu düşüncede yanlışlığın bulunduğunu, bu durumun yerleşik hayata geçiş ile İslamlaşmanın eş zamanlı olmasından kaynaklandığını ifade

eder. Göçebe toplum yapısı içinde, ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan destan kahramanları son derece aktiftirler. Kırgızların Cangıl Mırza, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek ile Su Suluv, Hakasların Altın Arığ ve Altın Çüs destanlarında merkezî kahramanlar kadındır. Toprağa bağlı olarak yerleşik hayata geçmiş toplum yapısının yansıtıldığı destanlarda ise kadın daha pasif olarak karşımıza çıkar. Bununla beraber o kahramanlık vasıflarını tamamen kaybetmez. Ancak çok daha zor durumlarla karşılaştığında destan kahramanı olacak çapta kahramanlıklar ortaya koyar (Çobanoğlu, 2007: 109).

2. Ak Kağan Destanında Kadın Tipi:

Çalışmamızda kullandığımız Ak Kağan destan metni Metin Ergun tarafından hazırlanan “Şor Kahramanlık Destanları” (2006) adlı eserden alınmıştır. Ak Kağan destanında olaylar hem yer altında hem de yeryüzünde geçer. Manas Destanı’na benzer biçimde üç nesil destanda yer alır. Destanda Ak Kağan, Aba Kulak ile Çaş Pilek’in başından geçen olaylar anlatılır. Destanda sihir-büyü, atın konuşması ve uçması benzeri masal motifleri de bulunur. Destanın olay örgüsü şu şekildedir:

1. Eski zamanlarda Ak Kağan adlı aksakallı ihtiyar bir bey vardır. Karısının adı Altın Arığ’dır. Ak Kağan ile Altın Arığ’ın çocukları yoktur. Karı-koca uzun zaman çocuk hasreti çekerler. Mallarını kimlere bırakacaklarına dair endişe duyarlar.

2. Ak Kağan bir gün ava gider. Ak Kağan avdayken bir oğlu ile bir kızı dünyaya gelir. İhtiyar biri tarafından kıza Altın Tana, oğlana Altın Tayçı adı verilir. Oğlan ile kız çabucak büyür.

3. Al Tana ile Altın Tayçı mal toplamaya giderler. Altın Tana yer altına, Altın Tayçı ak dünyaya varır. İki kardeş de yurtlarına sığmayacak kadar mal toplayarak dönerler.

4. Altın Tayçı, Altın Kağan’ın kızı Altın Sabak’la evlenmek için yurdundan ayrılır. Altın Tayçı, toyda Çargın Tayçın adlı bir yiğitle birlikte kendisine karşı çıkan tüm yiğitleri öldürür. Altın Kağan kızı Altın Sabak’ı Altın Tayçı’ya verir. Altın Tayçı, Altın Sabak’la birlikte yurduna döner, büyük bir toy verir.

5. Altın Tayçı, yurdunda olmadığı bir zamanda iki yiğit tarafından ablası Altın Tana ile ak kula atı kaçırlır. Altın Tayçı, Kolazı Kağan’ın karısı bilge kişi Pokay Sarıg’ın tavsiyesiyle önce kır atını bulmak için yola çıkar. Altın Tayçı, yolda Altın Tas adlı yiğidi öldürür. Kök Kağan ile dövüşen Altın Tayçı, Kök Kağan tarafından öldürülür.

6. Pokay Sarıg’ın kızı Kara Purba bu olayı görünce Kök Kağan ile savaşır. Kök Kağan’ı öldürür, yurdunu talan eder, Altın Tayçı’nın öcünü alır. Kara Purba, Altın Tayçı’nın yurduna

geldiğinde Altın Tayçı'nın babası Ak Kağan ile anası Altın Arıg'ın öldürüldüğünü, halkının kaçırıldığını görür.

7. Bu arada Altın Tayçı'nın karısı Altın Sabak bir oğlan doğurur. Kara Purba, yurdundan sürülen Altın Sabak'la oğlunu babasının yurduna halkı ve mallarıyla birlikte geri getirir. Oğlan çocuğuna, babası gibi bir ihtiyar tarafından Aba Kulak adı verilir.

8. Aba Kulak da hızlı bir biçimde büyür. Ak Salgın'ın kızı Ay Sabak'la evlenmek için yurdundan ayrılır. Yolda karşılaştığı yiğit Enes Tayçı ile dost olur. Aba Kulak, iki kız tarafından yakalanıp zincire vurulur. Enes Tayçı, Aba Kulak'ı kızların elinden kurtarır. Aba Kulak, Ay Sabak'ı alır, yurduna döner, büyük bir toy düzenler.

9. Aba Kulak, ak tayı bulmak için yola koyulur. Aba Kulak, ak kula tayı kaçırın Çaş Salgın ile Kara Kılış'la dövüşür, ikisini de öldürür. Sır Ölen Kız, Aba Kulak'ı öldürür. O sırada bir yiğit ortaya çıkar, Sır Ölen Kız'ı öldürür. Bu yiğit Aba Kulak'ın oğludur. Yiğit, Kırgan Kılış'la dövüşür, onun tarafından zincire vurulur. Yiğit Kırgan Kılış'ın elinden kurtulmayı başarır, yurduna geri döner.

10. Yiğide bir ihtiyar kişi tarafından Çaş Pilek adı verilir. Çaş Pilek, Altın Tana halasını aramaya gider, onun ölüsünü görür. Çaş Pilek, Çaş Köök ile evlenir, yurduna döner, toy yapar.

Toplumun bir ferdi olan kadın, kendisine has yaratılış özelliğiyle her zaman ilgi odağı olmuştur. Her devir ve toplumda farklı nitelikleriyle ön planda yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli varlığı, edebiyatın da temel konularından birini teşkil etmiştir. Destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ile ele alınmıştır. Güneybatı Sibiry'a da yaşayan küçük bir Türk topluluğu olan Şorlar, zengin bir folklorla sahiptir. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Şor kahramanlık destanlarında da kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Şor destanlarında kadınlar hem başkahraman hem de yardımcı kahramanın olarak karşımıza çıkmaktadır. Ak Kağan destanında üç kadın tipi görülür:

a. Alp kadın tipi: Ak Kağan destanında, kadınlar hayatın içinde, olayların odak noktasında yer almaktadırlar. Destanda kadın savaşçılar bulunur. Bu kadın savaşçılar mücadeleci ve korkusuzdur. Destanda kadınlar da erkekler gibi ata biner ve savaşır. Bu tip kadınlar, kadınların kahramanlığının, çevikliğinin ve fedakârlık ruhunun bazen erkeklerden de üstün olabileceğini gösterir. Kadınların özelliği sadece yemek yapmak, çocuğa bakmak gibi aile işleri değil, aynı zamanda ailesinin varolma yolundaki mücadelesidir. Kadınlar bir erkekle at yarıştrabilecek ve güreşebilecek hünere ve güce sahiptirler.

Kahramanlık konulu destanlar, "alp" tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında gelişen olayları anlatmaktadırlar ve kadınlar, bu tür kahramanlık anlatılarında, bazı

arkaik destanlarla merkezinde kadınların yer aldığı kahramanlık destanlarının dışında, belirleyici bir rol oynamamaktadır. Kahramanlık destanlarının, atlı-göçebe medeniyetin bir gereği olarak, toplumsal hayatın erkekler tarafından biçimlendirildiği dönemlerin mücadelelerini anlattığı düşünülürse, bunun hiç de yadırganacak bir durum olmadığı görülecektir. Kadın kahramanların, kahramanlık konulu anlatılarda, özellikle de Oğuzların yaşadığı alanlarda oluşturulan anlatılarda, etkin bir şekilde karşımıza çıkabilmesi için anlatıları oluşturan toplumun büyük oranda yerleşik hayata geçmesini, din ve medeniyet değişiklikleri yaşamasını ve bu tür anlatılarda sosyal yaşantıyla iç çatışmaların da anlatılmaya başlamasını beklemek gerekmiştir (Aça, 2007: 77).

Ak Kağan destanında da olaylar erkek kahramanların etrafında gelişmesine rağmen, yeri geldiğinde kadın kahramanlar erkeklerin yanı başında onlarla birlikte mücadele ederler. Destanda, içinde barındırdığı arkaik unsurlarla, kadınların kahramanlıklarının önemli bir yere sahip olduğu görülür.

Altın Tayçı, Kök Kağan'la dövüşür. İki yiğit arasındaki tutuşma uzun süre devam eder. Bu sırada "Ulu sırtın belinden, kara demir zırh giyen tayga gibi bir kız koşup geldi. Kız koşup gelip, Altın Tayçı'yı çekip ayırıp, ak bozkıra fırlattı. Şaşı gözlü Kök Kağan ile kendisi tutuşuverdi. Tutuşa tutuşa tutuştuklarında, üç gün boyunca tutuştular" (Ergun, 2006: 170)². Kök Kağan'la dövüşen kız Kolazı Kağan'ın çocuğu, Pokay Sarıg analı, Kara Purba'dır. Kök Kağan, Altın Tayçı'yı öldürür. Kara Purba o kadar güçlüdür ki, Altın Tayçı'nın intikamını Kök Kağan'ı öldürerek alır:

Bunların ikisi az mı tutuştular, çok mu tutuştular. Kara Purba, Kök Kağan'ı kıran üstüne çıkardı, sırttan aşağıya sürükledi. Kara yerden kaldırdı, kırk göğe sıkıştırdı. Ay önünde altı kez çevirdi, gün önünde üç kez çevirdi. Kara taşa fırlatanda kekeme Kök Kağan'ın beli altı yerinden kırılmış. Kara Purba, kara duman arasından çıkıp, kekeme Kök Kağan ile şaşı Kök Kağan'ın ocaklarını talan etti, deniz gibi küllerini dağıttı. Canlı yurtlarını uyuttu, küçük yurtlarını kişnetti. Ocaklarını aktardı, kazanlarını devirdi (171).

Destanlar, hareketli, mücadelenin esas olduğu ve dolayısıyla fiziki gücün ön planda tutulan toplumlarda ortaya çıkmış bir halk edebiyatı türüdür. Kahramanlığın ve cesaretin anlatıldığı destanlarda başkahramanlar çoğunlukla erkekler olmuştur. Bunu kültür tercih etmiştir. Kültür ürünleri, toplumun yaşam şekline ve düzeyine göre oluştuğundan, destanlar da Türk kültürünün temel dinamikleri üzerinde yükselmiştir. Türk kültüründe özellikle hayvancılığın ve göçer hayatın daha yaygın olduğu

² Bundan sonraki alıntılarda aynı eserin sadece sayfa numaraları gösterilmiştir.

dönemlerde ata binme, kılıç kullanma ve savaşıma çoğunlukla erkekler tarafından temsil edilmiştir. Bunda erkeklerin biyolojik olarak daha güçlü olmalarının etkisi vardır. Bu yüzden destanlarda da erkek egemen bir yapı oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle Türk destanlarında erkek kahramanlar ön plandadır. Böyle genel bir yargı, destanlarda kadınların hiç yer almadığı anlamına gelmemelidir. Kadınlar da destanlarda çeşitli özellikleriyle yer alırlar. Hatta bazı destanlarda alp olarak niteleyebileceğimiz baş kahraman kadındır. Veya kadınların erkekler gibi savaşıklık özellikleriyle destanlara katkı yaptıkları görülür (Şahin, 2012: 565).

Kara Purba, destanda kahraman olarak nitelenebilecek bir karakterdir. Bu yönüyle Kara Purba ile birlikte kadınlar, anne, eş, sevgili veya yardımcı olma özellikleriyle beraber, düşmanlarla bazen yalnız bazen de erkek bir kahramana destek olabilmek için savaşırlar. Erkek, kendisi için en yüksek kıymet olan kahramanlık vasıflarını kadında da arar. Aynı şekilde kadın da erkekte kahramanlık vasıflarını arar. Bu toplulukta düşman, hem erkeğin hem de kadının hayatını tehdit ettiği için her ikisinin de kuvvetli ve cesur olması gerekir. Destanda kadınlar arasında dövürlere rastlanır. Altın Tayçı'nın ölümünden sonra Ak Kağan ile Altın Arığ öldürülür, yurtları Kağan Sarığ kız tarafından talan edilir. Kara Purba, Kağan Sarığ kızın ardından gider. Onunla dövüşür. Kağan Sarığ kızla dövüşmeden önce iki yiğitle de kapışır. "Destan kahramanları olağanüstü nitelikleriyle toplumların ideal tipleridirler. Bu nedenle destan kahramanları hem psikolojik hem de fizikî anlamda sıradan insanlardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Destan kahramanına yüklenen bu olağanüstü nitelikler çoğunlukla çeşitli sembollerle ifade edilir" (Duymaz, 2007: 50). Ak Kağan destanının Kara Purba benzeri kadın kahramanları, hem psikolojik hem de fiziki nitelikleriyle sıradan birer insan değildirler. Sıradan insanlardan farklı olağanüstü niteliklere sahiptirler.

Destanlarda bir alp tanıtılırken çoğunlukla hayvanlar âleminden toplumda gücüyle ön plana çıkmış varlıklardan yararlanılır. Bu durum atlı-göçebe yaşam tarzıyla yakından ilgilidir. Destanlarda insanlar ve hayvanlar arasında yakın bir ilişki kurulur, özellikle güçlü hayvanlara öykünülür. "Benzetmelerde yer alan hayvanlar hem gerçek hem de fikrî anlamda Türk düşünce yapısı ve hayatıyla ilgilidir. Bu hayvanlar sadece tabiatın en güçlü varlıkları oldukları için değil, bu dönemdeki insanların kutsallık anlayışı ile bağlantılı olmaları nedeniyle de tercih edilmişlerdir" (Bars, 2014: 39). Buna örnek kullanımları Dede Korkut anlatmalarında, Manas Destanı'nda görmek mümkündür:

"Bir gün Ulaş oğlu, tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudu, Amıt suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun iyesi... Salur Kazan..." (Ergin, 1997: 95),

“Kara dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişiginün yapuğu olan,... Kara Göne...” (Ergin, 1997: 112),

“Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah itse kulaklarını örtmeyen, kolu budı haranca, uzun baldırları ince, Kazan Bigün tayısı at ağızlu Aruz Koca...” (Ergin, 1997: 113).

“Kır yeveli erkek kurt gibi;

Yamaçtaki karakuş gibi

Almambet” (Gülensoy, 2002: 99).

“Kaplan gibi Acıbay” (Gülensoy, 2002: 116).

“Kurt gözlü, ak bıyıklı,

Kaplan (gibi) doğan er Manas” (Gülensoy, 2002: 197). Burada yer alan kahraman tasvirlerinde insanlarla hayvanlar arasında yakın ilişki kurulmuştur. Destanda Aba Kulak, Ay Sabak’ın babasıyla karşılaştığında Ak Salgın kendisini şöyle tanıtır: “Hangi yiğit olayım! Ay Sabak’ın atası, Ak Salgın’ım” (180). Burada bir erkek kendisini tanıtırken bir hayvan veya yaptığı kahramanlığı anarak değil, bir kadının ismini anar. Kadın (Ay Sabak’ın atası) Ak Salgın’ın kendisini tanıtırken kullandığı bir sıfat niteliğindedir. Bu ifade alp tipi kadının toplumdaki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ay Sabak yaşadığı toplumda o kadar iyi tanınmaktadır ki bir baba kendisini onun adıyla tanıtmaktadır.

Aba Kulak, Ay Sabak’ı aramaya çıktığında kara bir dağın eteğinde iki yiğitin tutuştuğunu görür. “Bir yanda Kara Purba dövüşmekte, diğer yanda kara kayış kemerli Kara Mergen tutuşur. Bunlar ikisi yatsa kalksa denktirler. Kudurmuş itler gibi kapışır, azgın boğa gibi süsüşürlerdi” (180-181). Döğüşen bu iki yiğit de kadındır. Aba Kulak, Kara Purba’ya yardıma gider, onu kenara iterek Kara Mergen ile tutuşmaya başlar. Aba Kulak, Kara Mergen’i öldürür. Destanda buna benzer iki kadının dövüşlerine veya bir erkek ile bir kadının tutuşmalarına sıkça rastlanır ve bu durum destanda kimse tarafında yadırganmaz. Kaplan “Dede Korkut Kitabında Kadın” adlı makalesinde yaşadığımız devrelere göre Türk Edebiyatında kadını üç şekilde değerlendirir:

- 1) İslamiyet’ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır. 2) Yerleşik medeniyete ve İslami kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla passif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzuu

olduğu görülür. 3) Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle eşit bir seviyeye getirilir (Kaplan, 2004: 39).

Ak Kağan destanında, Kaplan tarafından yapılan sınıflandırmanın birinci maddesinde tarif edilen kadın tipine rastlanır. Kadın, Kaplan'ın ifadesiyle erkek tipi olan alp tipine yaklaşıır.

Aba Kulak, uzun zaman evlenmek için Ay Sabak'ı arar. Sonunda onu bulur. Ay Sabak, elini uzatıp Aba Kulak'a selam verir: "Canım benim, Aba Kulak'ım seni bulamayıp bu ak dünyayı baştan sona gezdim" (193). Burada alp tipi kadının bir başka niteliği göze çarpar. Sevdiğiyle evlenmek için her zaman erkek kadının peşinden koşarak onu bulmaya çalışmaz. Gerekğinde erkeğinden geri kalmayan alp kadın da erkeğine kavuşmak için onu arar.

Kök Kartıga, karısı Kök Talay'a şunları söyler: "Benim korktuğum hiçbir yer yok. Adı yitık Sır Ölen Kız, orada toplanan halkı bir çukura toplar. Sır Ölen Kıza arı gücüm yeter mi bilmem!" (198). Bu ifadelerde bir alp erkeğın, alp kadınla dövüştüğünde onunla başa çıkıp çıkmayacağı konusunda yaşadığı tereddüt vardır. Kadın bir erkek gibi dövüşmektedir. Erkek bir kadınla dövüşmekten endişe duymaktadır. Kök Kartıga bu durumu karısına söylemekten de çekinmez. Bu durum toplumda kadının da erkek kadar güçlü olduğu, kadının erkeği dövüşte yenmesinin toplum tarafından yadırganmadığını ortaya koyar. Toplumda kadın en az evleneceği erkek kadar yiğit olmak zorundadır. Kadınlar erkeklerin gölgesinde kalmamış, alplıkta da onlara eş bir durum sergilemişlerdir.

Türk destanlarında yer alan geniş Asya steplerinin çetin iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, sık sık yıkılıp kurulan devletler, konargöçer bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam da kahramanlık ve cengâverlik ruhunu beraberinde getirmiştir. Göçebe hayatın tüm zor koşullarında hayatta kalmaya çalışan insan, doğanın kendisine verdiği yetenekleri geliştirmek zorundadır. Bu durum Türk destanlarında kahraman "alp tipi"ni doğurmuştur (Akyüz, 2010: 171-172).

Alp tipini hazırlayan bu şartlar kadını da eğitmiştir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğın sadık dostu olan kadın, bu özelliklerinin yanında erkekle bizzat savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahramandır.

Destanda masal unsurlarına da çokça rastlanır. Bir gün Aba Kulak, iki bitin dövüştüğünü görür. Aba Kulak, ak bit ile kara bitin yanına varır, kamçısını kaldırıp ikisine de vurur. Birden ak bozkırın içinde göz gözü görmez olur, her tarafı duman kaplar. Aba Kulak, kendini birden boynu elli kat zincirle bağlı, sırtı yaş kayışla sarılı hâlde bulur. Ak bit ile kara bit kaybolur, büyük küçük kendir belikli iki kız oluverir. İki kız Aba Kulak'ı kavurup yemek için

yurtlarına sürüklerler. Aba Kulak bu kızların elinden Eres Taycı tarafından kurtarılır. Bu masal motifinde Aba Kulak'ı esir eden kişiler kızlardır. Destanda büyücü kadınlara da bu şekilde rastlanır.

b. İdeal eş ve anne kadın tipi: Destanlarda görülen kadının en önemli özelliklerinden biri de anne oluşudur. İdeal eş olma, erkek çocuk annesi olma, eşi ile birlikte sıkıntılara göğüs germe gibi özellikler destan kadınlarında bulunur. Toplum onları eş ya da anne kimlikleri ile saygın bir statüye yükseltir. Örneğin, Manas Destanı'nda, Kanıkey'in diğer kadınlardan daha önemli oluşu, Manas'ın eşi konumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kahramana eş olmak bir kadın için yüксеlebileceği en yüksek mertebedir. Erkek çocuğu dünyaya getirmek ve onu eğitmek de kadının önemli niteliklerindedir.

Destanlarda çoğunlukla kadınların çocuksuzluk ve olağanüstü doğumları söz konusudur. Kadınlar genellikle kocaları avdayken hamile kalırlar. Kadınlar eşlerine oldukça sadıktır. Kadının aile ve toplum içerisinde seçkin bir konuma sahip olmasında analığın önemli bir rol oynadığı bir toplumda, bu durum normal karşılanmalıdır. Ak Kağan destanında da Ak Kağan ile Altın Arıg'ın uzun zaman çocukları olmaz. Bu duruma çok üzülen Ak Kağan, karısının tavsiyesi ile ava çıkar. Ak Kağan avdayken bir oğlu ile kızı olur. Çocuklarının doğumuyla anne olan Altın Arıg, aynı zamanda bir eş olarak da görevini yerine getirmiştir. İdeal bir eş olarak Altın Arıg ev işlerini de yapar. Ak Kağan avdan döndüğünde karısı Altın Arıg, aşını-yemeğini hazırlar.

Eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birlikti. Ailenin temelini de kadın teşkil eder. Kadın pek çok destanda da olduğu gibi, karşımıza önce “ana” kimliğiyle çıkarılmaktadır. Kadının aile ve toplum içerisinde seçkin bir konuma sahip olmasında analık önemli bir rol oynamaktadır. Destanda Aba Kulak, Ay Sabak'ı alır, yurduna döner. Onu ilk olarak annesi karşılar, anne oğlunun boynuna sarılır: “Azıp gitti diye sandığımız Aba Kulak dönüp geldi, dediler. Ölüp kaldı diye sandığımız dönüp geldi dediler” (193-194). Oğlunun dönüşü şüphesiz en fazla anasını mutlu eder. Kadın kabilesini düşünerek onlara göz kulak olur. Gerektiğinde eşinin yanında savaşan bu kadın, aynı zamanda savaş anlarında evlatlarının da koruyucusu olmuştur. Kendi halkının çıkarlarını kendi çocuğuna duymuş olduğu sevgiyle özdeşleştirir. Eşi umutsuzluğa düştüğünde onu teselli eder ve yeniden hayata döndürür.

Destanda görülen bir diğer önemli husus ise kadının evlenmesinde kararını kendi vermesidir. Çaç Pilek, Çaç Köök'ü kendisinden ister. Çaç Köök anında cevap verir: “Sen Çaç Pilek'e varmayıp da kime varayım!” (212). Kadın kendi kocasını kendisi seçer. Bu konuda başkasının kararlarına göre değil, gönlüne göre kararını verir.

c. Bilge (yardımcı) kadın tipi: Destanlarda kadın gerektiğinde eşine ve oğluna akıl-nasihat vererek onları gelecek tehlikelerden korumaya çalışır. Kadın, uyanık bilge kişiliği ile uyarıcı sözler söyler, akıllıca planlar yaparak düşmanın hilelerini bozar. Yeri geldiğinde elinde kılıç, at üstünde savaşıyan kadın, yeri geldiğinde akli, anlayışı, sabrı, öngörüsü ile erkeğine destek olmuş, karışık birçok meseleyi böylelikle çözmüştür. Kahramanlar yiğitliklerine güvendiklerinden çoğu zaman hesapsızca hareket ederler. Bu onlarda bir zaaf olarak görülür. Bunun önüne geçmek için onların akıl hocaları vardır. Akıl hocaları da çoğu zaman kadınlar olmuştur. Kadın karakterler eşlerine, kardeşlerine nasihat, akıl verir. Kahramanları perde arkasından çoğu kez kadınlar yönetir. Bu kadınlar bazen de doğaüstü güçlere sahiptir. Olacakları önceden bilirler. Kahramanlara akıl verir, onları çeşitli tehlikelerden korur. Altın Tayçı'nın ablası Altın Tana, Altın Kağan kızı Altın Sabak için toy düzenlediğinde kardeşine ne yapması gerektiğini söyler. Altın Tana, Altın Tayçı'ya şunları söyler:

O toya bu ak dünyanın yiğitlerinin hepsi toplanıp varmış. Oradaki yere girip varsan, çoğu sana karşı olur, sen yapayalnız kalırsın. Senin için tutuş-dövüş kılar kişi yok olur. Herkes senin üstüne gelir. Elin yerinde dolaşıp esriyinceye dek içki içersen, ölüp kaldığını bilemezsin, yad yerde gezinip kendinden geçercesine içki içersen, azıp öldüğünü bilemezsin. Sevgili biricik kardeşim, benim söylediğim sözümü tut!
(159).

Altın Tayçı, ablasının dediklerini yapar. Toyda kendisinden geçecek kadar içki içmez, böylece karşılaştığı yiğitleri kolayca yenmeyi başarır. Sonuçta evleneceği kadını Altın Sabak'ı alır, gelir.

Destanda bilge kadın tipi karakterine uygun bir biçimde bilgisi, zekâsı, becerisi ve sahip olduğu doğaüstü güçleriyle ön plana çıkan kadın Pokay Sarıg'dır. Altın Tayçı, yurdunda olmadığı bir zamanda iki yiğit tarafından ablası Altın Tana ile ak kula atı kaçırılır. Altın Tayçı, önce ablasının mı, atının mı peşinden gitmeye karar veremez. Ne yapması gerektiğini düşünürken bir kocakarı içeri girer. Bu kadın Kolazı Kağan'ın karısı Pokay Sarıg'dır. Pokay Sarıg, Altın Tayçı'ya ne yapması gerektiğini haber verir: "Sen ak kır atını çözüp, bizim yere gönder. Üç haçlı altın taygan eteğinde, altın otağın içinde ne olup bittiğini görüp dinleyip gelsin! Ak kır at geldikten sonra hangi yola gideceğini söylerim" (166). Altın Tayçı, Pokay Sarıg'ı dinler, söylenenleri yapar. Sonuçta, Pokay Sarıg, Altın Tayçı'ya ak kula atın yoluna gitmesi gerektiğini bildirir. Pokay Sarıg, Aba Kulak'a da bir çok kere aynı şekilde akıl verir. Aba Kulak, Pokay Sarıg'a sorar: "Hey Pogay Sarıg koca karı! Bu ak dünyada senin bilmediğin şey yok! Altın Tana ablamın yoluna mı gireyim, yok ak kula atın yoluna mı gireyim, bildiğini duyduğunu söyleyiver!" (176). Pokay Sarıg, Aba Kulak'ı başka bir kocakarının yanına yollar. Aba Kulak, koca karının yanına gider, koca karı olup biten her şeyi Aba Kulak'a haber verir.

Kocakarı evlenmesi için onu Ay Sabak'a gönderir: "Ay Sabak'ı almazsan ömrün kısa olur, tabutun alçak olur. Buradan gitsen Ak Sabak'ın yoluna girersin!" (179). Pokay Sarıg destanda kahramanlara sadık ve onların en yakın destekçisidir. Destan kahramanlarına bir çok konuda yardımcı olur, tavsiyelerde bulunur, öğüt verir ve çeşitli tehlikelere karşı uyarır. Pokay Sarıg, akli ve mantığıyla destanda yol gösterici, sağduyulu, öngörüsü güçlü bir tiptir.

Aba Kulak, bir gün hayatını eski zamanda kurtaran Sıbas Oğlan'a rastlar. Sıbas Oğlan, gençliğinden beri Sır Ölen Kız'ı aramaktadır. Aba Kulak, Sıbas Oğlan'a şunları söyler:

Hey, ölür zamanımda atam gibi kurtaran Sıbas Oğlan, biter çağımda anam gibi kurtaran Sıbas Oğlan, sen varıp kargış yetmez kara kocakarının sonsuz ulu öğüdünü sor! Onun bilmediği bu ak dünya içinde şey yok! Ne gerekse sana kara kocakarı söyler (185).

Burada kocakarı olarak geçen kadının ismi verilmez. Ancak destan içinde üstlendiği işleyle Pokay Sarıg'dan da daha bilge kadın olduğu görülür. Çünkü Pokay Sarıg, bazı müşkül durumlarda destan kahramanlarına yol göstermesi için onları kocakarıya yollamaktadır.

Kök Talay, destanda aklıyla, öngörüsüyle ön plana çıkan bir başka bilge kadındır. Kök Kartıga, Aba Kulak'la ilk karşılaştığında onun görünüşüne bakıp onunla alay eder. Bu durumda karısı Kök Talay, kocası Kök Kartıga'yı şu şekilde uyarır: "Hey, Kök Kartıga kocam, düşünme ki yalnız sen yiğitsin, diye, Aba Kulak senden az yiğit değil. Görünüşü küçük de olsa, kaldırılıp vurulması ağır olur. Aba Kulak, seni kaldırıp vursa altın masa arkasında oturamazsın" (190). Kök Talay, kocası Kök Kartıga ile Aba Kulak'a Sır Ölen Kız'la karşılaşmaya gittiklerinde şu şekilde yol gösterir: "Hey, Kök Kartıga'm, buradan öteye gidende, dağ başları uğuldarsa, altı dağ aşır, altı nehirden geçen yoldan gidin!" (198). Koca da karısının tavsiyesini dinler, ona göre yolda hareket eder. Ancak Ne Kök Kartıga ne de Aba Kulak Sır Ölen Kız'la başa çıkar.

Kahramanların bazı durumlarda bilge kadınları dinlemedikleri görülür. Ancak bilge kadınların sözlerinin dinlenmedinde kahramanların başlarına felaketler gelir. Aba Kulak, Altın Tana'yı bulmak için Pokay Sarıg'a danışmaya gittiğinde Pokay Sarıg, Aba Kulak'ın karşısına çıkacak olaylar hakkında onu uyarır: "Bir kişiden bile korkmayan, adı yiten Sır Ölen Kız, herkesi bir çukura atıp öldürür. Sır Ölen Kız'ın ölür canı yok, dökülür kanı yok. Sen buradan gittikten sonra, Kök Kartıga'nın dostça desteğini istersin. Kök Kartıga giderse her şey güzel olur!" (196). Sır Ölen Kız, kadının gücünün bir göstergesidir. Aba Kulak, Pokay Sarıg'ı dinlemez, yola çıkar. Pokay Sarıg olanları önceden görür, altın merdivenin başında durup ulu ağıtına başlar: "Ak doru at, altın kazığın dibinden tamamen uzaklaşverdi. Geri dönüp gelir yolu yoktur! Aba Kulak'ın da bu yere geri dönüp gelir yolu yoktur!" (196). Pokay Sarıg'ın endişesi

boşuna değildir. Nitekim Aba Kulak'ın ölümü de Pokay Sarıg'ın uyarılarına dikkat etmeden hareket edip onunla karşılaşmaması gerektiğini söylediği Sır Ölen Kız'ın elinden olur.

Kökene itibarıyla mitolojiye dayanan destanlarda, kadın hem ödül hem soyu kutsallaştırılan tanrısal bir unsur olarak görülür. Bir toplumu temsil eden destan kahramanı kendi toplumunun düşmanı diğer toplumun kahramanlarını ve ordusunu yendiğinde, kadın, düşmandan elde ettiği bir ödüldür. Bu kadın genelde yendiği, yerine geçtiği kralın karısı veya kızıdır. Bu durum hem savaşçı, erkek egemen toplumların hem de kadın kutsallığının var olduğu tarım toplumlarının destanlarında görülür (Kaya, 2002: 50).

Burada ifade edilen ve bazı Şor kahramanlık destanlarında da görülen bir ödül olarak düşmanlardan alınan kadına Ak Kağan destanında rastlanmaz.

3. Sonuç:

Toplumun bir ferdi olan kadın, kendisine has yaratılış özelliğiyle her zaman ilgi odağı olmuştur. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, edebiyatın da temel konularından birini teşkil etmiştir. Destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ile ele alınmıştır. Güneybatı Sibiry'a'da yaşayan küçük bir Türk topluluğu olan Şorlar, zengin bir folklorla sahiptir. Şor kahramanlık destanlarında da kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Şor kahramanlık destanlarından biri olan Ak Kağan destanında üç kadın tipi görülür:

a. Alp kadın tipi: Bu tip kadınlar hayatın içinde, olayların odak noktasında yer almaktadırlar. Mücadeleci ve korkusuzdur. Erkekler gibi ata biner ve savaşır. Kahramanlıkları, çeviklikleri ve fedakârlık ruhları bazen erkeklerden de üstündür. Sadece yemek yapmak, çocuğa bakmak gibi aile işlerini değil, aynı zamanda ailesinin var olma yolundaki mücadelesini de yürütürler. Bu kadınlar bir erkekle at yarıştıracak ve güreşebilecek hünere ve güce sahiptirler. Kadına sosyal hayatta yer veren, erkeklerle birlikte mücadele etme imkânı sağlayan ve onları erkekler karşısında koruyup kollayan bir kültürde alp nitelikli kadınların ortaya çıkması doğal bir durumdur.

b. İdeal eş ve anne kadın tipi: Bu kadın tipinin en önemli özelliği anne oluşudur. İdeal eş olma, erkek çocuk annesi olma, eşi ile birlikte sıkıntılara göğüs germe gibi özelliklere sahiptir. Toplum onları eş ya da anne kimlikleri ile saygın bir statüye yükseltir. Kahramana eş olmak bu tip kadınlar için yüксеlebileceği en yüksek mertebedir. Erkek çocuğu dünyaya getirmek ve onu eğitmek de kadının önemli niteliklerindedir.

c. Bilge (yardımcı) kadın tipi: Bu kadın tipi gerektiğinde eşine ve oğluna akıl-nasihat vererek onları gelecek tehlikelerden korur. Uyanık, bilge kişiliği ile uyarıcı sözler söyler;

akıllıca planlar yaparak düşmanın hilelerini bozar. Akıllı, anlayışlı, sabırlı, öngörüsü ile erkeğine destek olur; karışık birçok meseleyi çözer. Kahramanlar yiğitliklerine güvenerek hesapsızca hareket etiklerinde onların akıl hocaları çoğu zaman bu kadınlar olur. Eşlerine, kardeşlerine nasihat, akıl verir. Kahramanları perde arkasından çoğu kez bunlar yönetir. Bu kadınlar bazen de doğaüstü güçlere sahiptir. Olacakları önceden bilirler.

Sonuç olarak; Ak Kağan destanında savaşan, ideal eş ve anne olarak erkeklere yardım eden kadın, aklın ve bilgeliğin de sembolü olmuştur. Fiziksel güçlülük yanında, sağlam bir karakter sahibi olmak da kadının olmazsa olmazlarından. Türk destancılık geleneğinde kadınlar aktif bir şekilde mücadelenin içinde yer alarak erkek kahramanlar gibi hüner sergilemişlerdir. Savaşçı kadınlar destan türünü, pasif ve aşk konusu olmuş kadın tipler ise halk hikâyelerini temsil etmektedirler. Türk kültür tarihi incelendiğinde, inanç sisteminden yaşam biçimine kadar topluma yöne veren, çeşitli özellikleriyle millî değerlerin sembolü haline gelen sayısız kadın kahramanın yer aldığı görülecektir. Kadın, erkeğin biricik yoldaşı ve çocuklarının anası olmak gibi önemli bir vazifenin yanı sıra; ata binen, savaşabilen, alp tipi erkeğe uygun bir görünüm arz etmektedir.

Kaynaklar

- AÇA, M. (2007). Reşideddin Oğuznâmesi'nde Kadın. *Millî Folklor*, 76, 76-92.
- AKALIN, Ş. H. (1993). Şor Türkçesi ile İlgili Yeni Yayınlar ve Çalışmalar. *Türk Dili Dergisi*, 500, 193-196.
- AKALIN, Ş. H. Şor Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Ödünçlemeler ve Alıntılar Üzerine. <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/3.php>
- AKYÜZ, Ç. (2010). Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi. *Mukaddime*, 1, 169-180.
- BARS, M. E. (2008). Koroğlu Destanı'nda At, Kadın, Silah. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(2), 164-178.
- BARS, M. E. (2014). Manas Destanı'nda Kahraman Tasvirleri. *International Journal of Language Academy*, 2(1), 31-40.
- CHİRLİ, N. (2008). Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(7), 292-305.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DUYMAZ, A. (2007). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler. *Millî Folklor*, 76, 50-58.
- ERGİN, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2002). *Manas Destanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- GÜNAY, U. (1998). Manas Destanı'ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme. *Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: 49-61.
- GÜNDÜZ, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 129-148.
- İNAN, A. (1998). Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın. *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KAPLAN, M. (2004). Dede Korkut Kitabında Kadın. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 39-50.
- KAYA, M. (2002). Türk Halk Anlatılarında Kadın. *Toplumbilim*, 15, 49-54.
- KURPEŞCO, N. N. *Şor Folkloru*. (Türkiye Türkçesine Aktaran: Şükrü Haluk Akalın). http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sempp_2/kurpesko.pdf
- ÖGEL, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- SACKESEN, A. (2007). Er Tabıdı Destanında Kadın Tipler. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(3), 489-495.
- ŞAHİN, H. İ. (2012). Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 563-572.
- TEKİN, T. (2010). *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USEEV, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları*, 11, 57-66.
- YILMAZ, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın. *Millî Folklor*, 61, 111-123.
- ZİYA GÖKALP. (2007). *Türk Medeniyet Tarihi*. (Kitaplar-Bütün Eserleri 1). (Yayına Hazırlayan: M. Sabri Koz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.